

گروه زبان و ادبیات فارسی

دانشکدهی زبان

دانشگاه صلاح‌الدین

درس : بیان

برنامهی درسی ترم اول

نام استاد: ارسلان سلیم محمود

سال تحصیلی: ۲۰۲۲-۲۰۲۳

برنامهٔ درسی

Course Book

نام درس	بیان
نام استاد	ارسلان سلیم محمود
گروه/ دانشکده	زبان فارسی / زبان
ارتباط با استاد	Arsalan.mahmood@su.edu.krd
تعداد واحد درسی	3
ساعات حضور استاد در هفته	30
کد درس	
پروفایل استاد	
کلمات کلیدی	

(۱) شناخت کلی:

معانی و بیان از مهمترین علومى هستند که زبان و منطق ادبیات را مورد بررسی قرار میدهند و به عنوان یکی از ابزارهای مهم نقد ادبی در طول تاریخ نقد ادبی همیشه مورد توجه بوده است. بر این اساس بررسی و کندوکاو و توضیح و تبیین دقیق متون ادبی بدون توجه و شناخت و آشنایی با این علوم ادبی به ویژه معانی و بیان بسیار مشکل خواهد بود.

معانی یا علم معانی یکی از شاخه‌های سه‌گانه علوم بلاغی در ادبیات است. معانی علم به اصول و قواعدی است که به یاری آنها کیفیت مطابقت کلام با مقتضای حال و مقام شناخته میشود. موضوع آن الفاظی است که رساننده مقصود گوینده باشد و فایده آن آگاهی بر اسرار بلاغت است در نظم و نشر. علم معانی دارای اصول و قواعدی است که رعایت آنها به سخنران و یا نویسنده امکان می‌دهد:

- احوال گوناگون مخاطبان را باز شناسد و از مقام و موقعیتهای گوناگون آگاه شود.

- کلام خود را منطبق و متناسب با آن احوال و موقعیتهای متفاوت ایراد کند.

بیان در لغت به معنی پیدا و آشکار شدن است و در اصطلاح ادبی مجموعه علوم است که به وسیلهی آنها می توان یک معنی را به راههای گوناگون بیان کرد. علم بیان به همراه معانی، بدیع، عروض و قافیه مجموعه علوم بلاغی را در زبان و ادبیات فارسی تشکیل می دهند. بیان را همچون دیگر دانش ها می توان از دو دیدگاه مورد بحث و بررسی قرار داد:

- دیدگاه موضوعی

- دیدگاه تاریخی

موضوعات علم بیان، عبارت است از:

- تشبیه

- استعاره

- مجاز

- کنایه

۲) هدف از فراگیری این درس:

آشنایی دانشجو با مباحث بنیادی علم بیان از قبیل مجاز، تشبیه، استعاره، کنایه و مسائل نوین بلاغت امروزی از قبیل سمبل، تمثیل، اسطوره و آرکی تایپ، به نحوی که در مطالعه متون ادبی بتواند موارد مزبور را تشخیص دهد و از عهده تجزیه و تحلیل رمز و رازهای کلام ادبی برآید.

همچنین در مبحث معانی هدف آشنایی دانشجویان با مباحث مرتبط با علم معانی بر پایه شواهد فارسی است. گرچه سعی بر آن است که از اسلوب قدما در این موضوع پیروی شود و لیکن از آنجاییکه علم معانی جدید امروزه به صورت یکی از ابزارهای مهم نقد ادبی درآمده است و از طرفی زبانشناسان و حتی فلاسفه هم به آن توجهی روزافزون یافته اند در جای جای مباحث اشاره های کوتاهی به مباحث جدید نیز خواهد شد تا دانشجو با آنها نیز هرچند مختصر آشنایی پیدا کند.

۳) فعالیت دانشجو:

۱- حضور به موقع و مؤثر در کلاسها.

۲- به همراه داشتن منابع درسی و دفتر برای نوشتن مثالهای بیشتر.

۳- نوشتن گزارش در مورد بعضی از مباحث که از طرف استاد مشخص خواهد شد.

۴- انجام تمارینی که در پایان هر مبحث از طرف استاد مشخص خواهد شد.

۴) روش تدریس:

همانگونه که از نام این درس و توضیحاتی که در سطور پیشین به آنها اشاره شد می‌توان فهمید، معانی و بیان دو مبحث مستقل از هم و تا حدودی مرتبط به همدیگر می‌باشند. مستقل از این جهت که موضوعات کاملاً متفاوتی دارند و مرتبط از این جهت که هر دو به حوزه معنی می‌پردازند. از این رو در تدریس این درس نیز هر یک از این موضوعات به شیوه‌ی جداگانه مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

در تدریس این درس نخست بیان و سپس معانی تدریس خواهد شد از آن جهت که با تدریس بیان در آغاز، دانشجو هنگام خواندن معانی در انتها با متون بسیاری آشنا شده و فهم آن آسانتر خواهد بود.

در تدریس موضوعات این درس بیشتر به قوانین کلی و مطالب روشن عمومی پرداخته خواهد شد و نکات تفصیلی و فرعی و جزئی در ضمن بحث و آوردن نمونه‌ها، پس از اطمینان از اینکه دانشجو کلیات درس را آموخته است، مطرح خواهد شد. به عبارتی دیگر دانشجویان در توضیح و تفسیر نمونه‌های متن و تمرینات، به صورت تفصیلی با رمز و راز معانی و بیان آشنا خواهند شد؛ به طوریکه کنجکاوی و علاقه آنان به زمینه‌های گوناگون درس تحریک شود. بی‌گمان آوردن متون درجه اول ادبی از قدیم و جدید به عنوان نمونه، و وادار کردن دانشجویان به ردیابی مباحث علوم معانی و بیان در آثار بزرگان در فهم بیشتر این درس کمک شایانی خواهد کرد و کارگروهی در کلاس منجر به یافته‌های جدید بلاغی خواهد شد و زمینه‌ی آشنایی بیشتر دانشجویان را با این مباحث فراهم خواهد کرد.

۵) ارزشیابی درس:

از ۱۰۰ نمره درس قرائت ۶۰ نمره به صورت کتبی در پایان سال از دانشجویان گرفته خواهد شد. ۴۰ نمره باقی مانده در قالب دو امتحان کتبی و فعالیتهای کلاسی دانشجویان ارزیابی خواهد شد.

۶) نتایج آموزش این درس:

انتظار می‌رود در پایان سال تحصیلی دانشجو بتواند:

- تعریف مناسبی از معانی و بیان ارائه کند و برای آنها توضیح مناسبی ارائه کند.
- مباحث اساسی علوم بلاغی را به خوبی فرا گرفته باشد و بتواند درباره جزئیات آنها بحث کند. به عنوان مثال بتواند در مبحث مجاز آن را تعریف کند و علایق آن را بازشناسد و در نمونه‌های شعری آنها را مشخص کند.
- علوم معانی و بیان از مهمترین ابزارهای نقد ادبی به شمار می‌روند، از این رو شایسته است دانشجویانی که علاقمند به مباحث نقد ادبی هستند و می‌خواهند در این زمینه فعالیت داشته باشند، دقیقتر به آن بپردازند، به ویژه مسائل جدید مطرح شده در این علوم، چرا که بدون اشراف به آنها پرداختن به نقد ادبی بسیار سخت خواهد بود.

۷) منابع مورد نظر:

- شمیسا، د. سیروس (۱۳۷۸)، بیان، تهران: انتشارات فردوسی، چاپ پنجم.

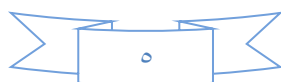
- شمیسا، د. سیروس (۱۳۷۷)، معانی، تهران: نشر میترا، چاپ هفتم.

- شمیسا، د. سیروس (۱۳۸۷)، معانی و بیان، تهران: دانشگاه پیام نور، چاپ چهارم.

- قاسمی، رضا (۱۳۸۸)، معانی و بیان تطبیقی، تهران: فردوس، چاپ اول.

۸) نمونه سؤالات امتحانی:

- ۱- تشبیه مجمل چیست؟
- ۲- پارابول را تعریف کنید.
- ۳- منظور از فصاحت چیست؟
- ۴- هرگاه شاعر به جای واژه‌ی چشم از نرگس استفاده کند چه نوع مجازی به کار برده است و نام دیگر آن چیست؟
- ۵- کدام ترکیب اضافیه استعاری نیست؟
الف- گوش هوش   ب- کام ظلم   ج- رخسار صبح   د- چنگال مرگ
- ۶- وجه شبه دوگانه در کدام گزینه وجود ندارد؟
الف- برمثل زاهدان جمله چمن خشک بود
ج- در دل من چیزی است مثل یک بیشه نور مثل خواب دم صبح
د- درهمش گیسوان چون معما
- ۷- نوع استعاره را در بیت زیر مشخص کنید.
هزار نقش برآرد زمانه و نبود
یکی چنان که در آینه‌ی تصویرهاست
الف- استعاره‌ی مصرحه‌ی مطلقه
ب- استعاره‌ی مصرحه‌ی مرشحه
ج- استعاره‌ی مصرحه‌ی مجرده
د- استعاره‌ی بالکنایه
- در ابیات زیر مجاز و علاقه‌ها را مشخص کنید.
۸- هر چوب در تجمل چون بزم میر گشت
گر در دو دست موسی یک چوب مار شد
۹- دل عالمی بسوزی چو عذار بر فروزی
تو از این چه سود داری که نمی‌کنی مدارا
۱۰- رستم از این بیت و غزل ای شه و سلطان ازل
مفتعلن مفتعلن مفتعلن کشت مرا نوع تشبیه را در
ابیات زیر مشخص کنید.
۱۱- بنفشه طره‌ی مفتول خود گره می‌زد
صبا حکایت زلف تو در میان انداخت
۱۲- من اگر خارم اگر گل چمن آرایی هست
که به هر شیوه که می‌پروردم می‌رویم
۱۳- سر ز البرز بر زد قرص خورشید
چو خون‌آلوده دزدی سر ز مکمن
۱۴- در بیت زیر چه آرایه‌ای وجود دارد؟ توضیح دهید.
قضا ز آسمان چون فروهشت پر
همه عاقلان کور گردند و کر
۱۵- ارکان تشبیه را در بیت زیر مشخص کنید.

شادمان گشت و دو رخساره چون گل بفروخت زیر لب گفت که احسنت و زهای بنده نواز

۱۶- در شعر زیر در واژه‌ی آینه چه آرایه‌ای وجود دارد؟

تمام روز در آینه گریه می‌کردم، بهار پنجره‌ام را به وهم درختان سپرده بود.

۱۷- استعمال واژه‌ی «آزفنداک» به جای «قوس و قزح» در نظم و نثر نمایانگر کدامیک از عیوب فصاحت است؟ توضیح دهید.

۱۸- اساسی‌ترین ارکان تشبیه کدامند؟

۱۹- آگزمیلوم چیست؟

۲۰- منظور از بلاغت چیست؟

۲۱- استعاره‌ی تهکمی از فروع کدام استعاره است و بهتر است آن را چه بخوانیم؟

۲۲- کدام یک از اضافات زیر سمبلیک نیست؟

الف- کلاه سروری   ب- عقاب جور   ج- همای سعادت   د- مرگ تیزدندان

۲۳- کدام گزینه از صفات سخن فصیح و بلیغ نیست؟

الف- انسجام   ب- سلاست   ج- اغلاق   د- عذوبت

۲۴- در ابیات زیر به ترتیب چه آرایه‌هایی به کار رفته است؟

طاووس بین که زاغ خورد و آنگه از گلو   گاورس ریزه‌های منقا برافکند

با کاروان حله برفتم ز سیستان   با حله‌ی تنیده زدل بافته ز جان

الف- استعاره‌ی مصرحه‌ی مجرده، استعاره‌ی مصرحه‌ی مرشحه   ب- استعاره‌ی مصرحه‌ی مطلقه، استعاره‌ی مصرحه‌ی مرشحه

ج- استعاره‌ی مصرحه‌ی مرشحه، استعاره‌ی مصرحه‌ی مجرده   د- استعاره‌ی مصرحه‌ی مرشحه، استعاره‌ی مصرحه‌ی مطلقه

در ابیات زیر مجاز و علاقه‌ها را مشخص کنید.

۲۵- در عهد پادشاه خطا بخش جرم پوش   حافظ قرابه کش شد و مفتی پیاله نوش

۲۶- ای که نصیحتم کنی کز پی او دگر مرو   در نظر سبکتگین عیب ایاز می‌کنی

۲۷- خسروی کار گدایی کی بود   این به بازوی چو مایی کی بود

۲۲- در بیت زیر چه آرایه‌ای وجود دارد؟ توضیح دهید.

سیمای سمن شکست گیرد   گل نامه غم به دست گیرد

۲۳- نوع تشبیه را در ابیات زیر مشخص کنید.

الف- از دو سو کوه سر کشیده به ماه   چون به کف دست دیو، صاف و سیاه

ب- آتش و دود چو دنبال یکی طاووسی   که براندوده به طرف دم او قار بود

ج- فلک بر سرم، ازدهایی نگون   زمین زیر من، شرزه شیر ژیان

۲۴- در بیت زیر طرفین تشبیه (مشبه به و مشبه) را براساس عقلی و حسی بودن مشخص کنید.

همچو گلبرگ تری است وجود تو لطیف
همچو سرو چمن خلد سراپای تو خوش

۲۵- در مصراع زیر چه نوع استعاره‌ای به کار رفته است؟

سرو چمان من چرا میل چمن نمیکند

۲۶- در بیت زیر کدامیک از عیوب فصاحت به چشم میخورد؟ توضیح دهید

بر دران ای دل تو ایشان را مایست
پوستشان برکن کشان جز پوست نیست

نوع تشبیه را در ابیات زیر مشخص کنید.

۲۷- بنفشه طره‌ی مفتول خود گره میزد
صبا حکایت زلف تو در میان انداخت

۲۸- من اگر خارم اگر گل چمن‌آرایی هست
که به هر شیوه که می‌پروردم می‌رویم

۲۹- سر ز البرز بر زد قرص خورشید
چو خون آلوده دزدی سر ز مکم

۳۰- از دو سو کوه سر کشیده به ماه
چون به کف دست دیو، صاف و سیاه

۳۱- آتش و دود چو دنبال یکی طاووسی
که براندوده به طرف دم او قار بود

۳۲- فلک بر سرم، ازدهایی نگون
زمین زیر من، شرزه شیر ژیان

۳۳- ارکان تشبیه را در بیت زیر مشخص کنید.

شادمان گشت و دو رخساره چون گل بفروخت
زیر لب گفت که احسنت و زهای بنده نواز

۳۴- در بیت زیر طرفین تشبیه (مشبه به و مشبه) را براساس عقلی و حسی بودن مشخص کنید.

همچو گلبرگ تری است وجود تو لطیف
همچو سرو چمن خلد سراپای تو خوش

۳۵- در کدام نوع تشبیه اغراق به اوج خود میرسد؟ چرا؟

۳۶- موضوع علم بیان در کدام یک از گزینه‌های زیر آمده است؟

۳۸- تشبیه‌ی که وجه شبه در آن ذکر نشده باشد چه نامیده میشود؟

الف-محمل   ب-مفصل   ج-موکد   د-صریح

۳۹- فرمول استعارهٔ مکنیه یا بالکنایه کدام یک از گزینه‌های زیر است؟

الف-مشبه + یکی از ملانمات مشبه
ب-مشبه + ملانمات مشبه و مشبه به

ج-مشبه + یکی از ملانمات مشبه به
د-مشبه به + یکی از ملانمات مشبه

۴۰- به چه استعاره‌های، استعارهٔ تبعیه میگویند؟

الف-استعاره‌های که در فعل باشد .
ب-استعاره‌های که متضمن خبر غیر متعارفی باشد

ج-استعاره‌های که در آن ادعای این همانی به اوج برسد .
د-استعاره‌های که پیرو استعارای دیگر آمده باشد.

۴۱- کدام گزینه با بقیه از نظر تشبیه متفاوت است؟

الف-دریای قیر   ب-ماهی زرین   ج-آواز غول   د-پیشه الماس

۴۲- کدام گزینه اضافه سمبلیک است؟

الف- مصر عزت   ب- ماهی نفس   ج- عقاب جور   د- طبل شکم

نوع تشبیه را بر اساس شکل مشخص کنید.

۴۳- ساق چو پولاد، پی همچون کمان، رگ همچو زه   سم چو الماس و دلش چون آهن و تن همچو سنگ

۴۴- گر شمع تویی مرا چرا باید سوخت   گر ماه تویی مرا چرا باید سوخت

۴۵- نقش خورنق است همه باغ و بوستان   فرش ستبرق است همه دشت و کوهسار

نوع استعاره را در ابیات زیر مشخص کنید.

۴۶- به شهر شما شیر و ببر و پلنگ   سواره درآیند هرگز به جنگ؟

۴۷- یا رب آن نوگل خندان که سپردی به منش   می سپارم به تو از چشم حسود چمنش

۴۸- از در صلح آمدهای یا خلاف   با قدم خوف روم یا رجا؟

انواع کنایه به لحاظ مکنی علیه را در ابیات زیر مشخص کنید.

۴۹- رخسار صبح پرده به عمد ابرافکند   راز دل زمانه به صحرا ابرافکند

۵۰- تبارک الله از آن آب سیر آتش فعل   که با رکاب تو خاک است با عنایت هوا

کلمه مجاز و نوع علاقه آن را در ابیات زیر مشخص کنید.

۵۱- کدخدای زمانه چاکر او   خواجۀ روزگار قنبر او

۵۲- آب صافی شده است خون دلم   خون تیره شده است آب سرم

۵۳- دل عالمی بسوزی چو عذار بر فروزی   تو از این چه سود داری که نمی کنی مدارا

۵۴- گل در بر و می در کف و معشوق به کام است   سلطان جهانم به چنین روز غلام است

در ابیات زیر نوع تشبیه را به اعتبار طرفین آن مشخص کنید.

۵۵- فارغ از سودم و زیان چو عدم   طرفه بی سود و بی زیان که منم

۵۶- حرفهایم مثل یک تکه چمن روشن بود.

۵۷- چرا جمله «سگ مثل شغال نیست» تشبیه به حساب نمی آید؟

الف- زیرا به ظاهر درست نمی نماید   ب- زیرا مبتنی بر کذب نیست

ج- زیرا ارکان تشبیه در آن نیست   د- زیرا مبتنی بر صدق نیست

۵۸- کدام یک از وجه شبهها در تشبیهات زیر تخیلی هستند؟

الف- تشبیه لاله به سوسن   ب- تشبیه لب به گل سرخ

ج- تشبیه قامت به سرو   د- تشبیه چراغ به خورشید

۵۹- در کدام نوع تشبیه، نخست مشبه را به چیزی تشبیه کنند و سپس از گفته خود عدول کرده مشبه را بر مشبیه ترجیح نهند؟

الف- تشبیه مضمَر   ب- تشبیه معکوس یا مقلوب   ج- تشبیه مضمَر   د- تشبیه تفضیل

۶۰- فرمول استعاره مصرحه مطلقه کدام گزینه است

الف- مشبه به + ملائمت مشبه   ب- مشبه + یکی از ملائمت مشبه به

ج- مشبه به + یکی از ملائمت مشبه   د- مشبه + ملائمت مشبه و مشبه به

۶۱- ترکیب (عقاب جور) چه نوع اضافهای است؟

الف- اضافه تلمیحی   ب- اضافه سمبلیک   ج- اضافه استعاری   د- اضافه اقترانی

۶۲- ایراد معنای واحد به طرق مختلف به شرط آنکه مبتنی بر تخیل باشد، موضوع کدام علم قرار میگیرد؟

الف- معانی   ب- بیان   ج- فصاحت   د- بدیع

۶۳- کدام یک از انواع مجاز، مهمترین نوع مجاز در ادبیات است؟

الف- مجاز به علاقه کلیت و جزئیت   ب- مجاز به علاقه شباهت

ج- مجاز به علاقه ماکان و ما یکون   د- مجاز به علاقه تضاد کلمه

- مجاز و نوع علاقه آن را در ابیات زیر مشخص کنید.

۶۴- بدان آهن که او سنگ آزمون کرد   تواند بیستون را بیستون کرد

۶۵- ناصحم گفت که جز غم چه هنر دارد عشق   گفتم ای خواجه عاقل هنر بهتر از این؟

۶۶- رستم از این بیت و غزل ای شه و سلطان عزل   مفتعلن مفتعلن مفتعلن کشت مرا

۶۷- خسروی کار گدایی کی بود   این به بازوی چو مایی کی بود

نوع استعاره را در ابیات زیر مشخص کنید.

۶۸- طاووس بین که زاغ خورد وانگه از گلو   گاورس ریزه‌های منقا برافکند

۶۹- چو پر بگسترده عقاب آهنین   شکار اوست شهر و روستای او

۷۰- هزار نقش برآورد زمانه و نبود   یکی چنان که در آینه تصور ماست

۹) ملاحظات همکار

سیستم تحصیلی نیمسال از (۲۰۲۲/۰۹/۰۴) تا (۲۰۲۲/۱۲/۲۲)

۱۴ هفته (برگزاری کلاسها + امتحان) هفته یکشنبه تا پنجشنبه:

۱۴ هفته	تعریف علم بیان و مباحث آن، فایده علم بیان، قرینه	هفته ۱
	تعاریف و کلیات مجاز	هفته ۲
	علاقه کلیت و جزئیت، علاقه‌ی حال و محل	هفته ۳
	علاقه‌ی لازمیت و ملزومیت، علاقه‌ی سببیت	هفته ۴
	علاقه‌ی آلیت، علاقه‌ی عموم و خصوص، علاقه‌ی ماکان و ما یکون	هفته ۵
	تعریف تشبیه، ارکان تشبیه	هفته ۶
	تشبیه به اعتبار طرفین، حسی و عقلی، تشبیه خیالی و وهمی	هفته ۷
	تشبیه به اعتبار مفرد و مقید و مرکب بودن	هفته ۸
	انواع تشبیه به لحاظ شکل، وجه شبه	هفته ۹
	تعاریف و کلیات استعاره	هفته ۱۰
	استعاره‌ی مکنیه	هفته ۱۱
	استعاره‌ی مصرحه	هفته ۱۲
	کنایه و انواع آن به لحاظ مکنی عنه	هفته ۱۳
	کنایه به لحاظ وضوح و خفا	هفته ۱۴
۲ هفته	امتحان نیمسال (۲۰۲۲/۱۲/۲۲) تا (۲۰۲۲/۱۲/۱۰)	هفته ۱۵ هفته ۱۶